

10. A felvilágosodás jellemzői

A kurzus a 17-18. századi szellemi áramlatokat tekinti át. Ezt az időszakot két korszakra osztottuk: a kora újkorra (17. század) és a felvilágosodás korára (18. század). Most a felvilágosodás gondolkodásának jellemzőit tekintjük át.

Olvasmányok:

Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?, In: Kant: *A vallás a pusztá és határain belül és más íráások*, Budapest, Gondolat, 1980. (<http://mek.niif.hu/06600/06616/html/>)

Condorcet: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története*, Budapest, Gondolat, 1986, (Kilencedik korszak: Descartes-tól a Francia Köztársaság megalakulásáig) 188-238. o.

Ajánlott szakirodalom:

Ernst Cassirer: *A felvilágosodás filozófiája*, Budapest, Atlantisz, 2007.

10.1. lecke: Mi a felvilágosodás?

Kora újkor és felvilágosodás

Ha csak az angolszász gondolkodást vennénk alapul a korszakunkban, akkor nem tapasztalnánk éles határvonalat a 17. és a 18. századi gondolkodás között. **Nagy-Britanniában az empirizmus többnyire domináns marad**, és az ismeretelmélet területén Bacon-tól Locke-on át Hume-ig töretlen vonal húzható. Márpedig Hume már a skót felvilágosodás legjelentősebb gondolkodója. Nem ez a helyzet azonban a kontinentális gondolkodásban. **A 17. századot ott a racionalizmus uralja, azonban a 18. századi gondolkodók nem tekintik magukat a racionalizmus folytatóinak és örököseinek.** Itt tehát kimutatható egy jelentős törés a két évszázad között, ugyanis a kontinentális gondolkodásban más-más tendenciák érvényesültek a kora újkorban és a felvilágosodásban. Ez indokolja a 17. és a 18. század gondolkodásnak elválasztását egymástól.

	Kontinentális gondolkodás	Angolszász gondolkodás
17. század Kora újkor, kora modern kor (Early Modern Age, l'âge classique)	Racionalizmus	kora modern kor ↓ Empirizmus
18. század Felvilágosodás (Enlightenment, les Lumières, Aufklärung)	Felvilágosodás	↓ felvilágosodás

A felvilágosodás **az utolsó egységes eszmetörténeti korszak** a nyugati kultúrában. A kor gondolkodói folytonosan reflektáltak saját magukra, **a felvilágosodás kifejezés is a kor találmánya volt** önmaga megnevezésére. Az elnevezés (angolul: enlightenment, franciául les Lumières, németül Aufklärung) minden nyelvben a **fény metaforát** használja. A fény az észhez kapcsolódik. A felvilágosodás tehát **az ész, az értelem felvilágosodását** jelenti. Ez a korszak **az ész mindentől független, autonóm használatával** határozza meg önmagát. Az ész minden külső tekintély alól való felszabadulásának korszaka. Ez magában foglalja **a gondolkodás függetlenségét és szabadságát** a politikai elnyomáshoz, a vallási ideológiákhoz, de a metafizikai rendszergondolkodáshoz képest is.

A felvilágosodás évszázadát nehéz pontos történelmi keretekbe foglalni. Általában **1715-től XIV. Lajos halálától 1816-ig a napóleoni háborúk végéig datáljuk**. E korszak során Franciaországban az abszolút monarchia meggyengül, Európában olyan gazdasági folyamatok zajlanak, amelyek **a polgárság megerősödését** hozzák magukkal az arisztokráciához képest. A feudális gazdasági viszonyokat fokozatosan felváltja **a szabad piaci kereskedelem és a tőkés gazdasági berendezkedés**. Ez kihatással van természetesen a politikai viszonyokra is. A felvilágosodás legjelentősebb eseménye az **1789-es nagy francia forradalom**, amely nem utolsósorban a felvilágosodás radikális gondolkodásának hatására tört ki. A forradalom jelszavai a „**szabadság, egyenlőség, testvériség**” a felvilágosodás legfontosabb értékeit fejezik ki. A forradalom véget vet Franciaországban a monarchiának (XVI. Lajos 1793-ban lefejezik), és a kormányzati forma egy időre köztársasági lesz.

Kant a felvilágosodásról

1784-ben egy folyóirat felkérésére Immanuel Kant írt egy szöveget „Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?” címmel, ahol megpróbálja meghatározni a felvilágosodást. A meghatározás kimondatlanul **az autonómia (függetlenség) fogalma köré épül**.

„A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbéli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. *Sapere aude!* merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.” (Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? 77. oldal.)

A felvilágosodás egyik fontos jellemzője, hogy **szakít a múlttal**. Ezt már a modernitás általános jellemzői között is említettük, ám a felvilágosodásban ez még radikálisabbá válik. Egy olyan történelemszemlélet jelenik itt meg, amely **a múltat értéktelenebbnek tekinti a jelenhez és a jövőhöz képest**. A múlt az emberiség **gyermekkora**, és az ember a felvilágosodás korában, a felvilágosodás által válik **nagykorúvá**, felnőtté, önállóvá.

A **Sapere aude!** azt jelni, merj gondolkodni, mert tudni, vedd a bátorságot eszed önálló használatához, válj gondolkodó lényé! Ehhez bátorság kell.

„Restség és gyávaság okozza, hogy az emberiség oly nagy része, habár a természet már rég felszabadította az idegen vezetés alól, szívesen kiskorú marad egész életében, s azt is, hogy másnak oly könnyű ezek gyámjává feltolnia magát. Ha van egy könyvem, amely eszemül, egy lelkipásztorom, aki lelkiismeretemül szolgál, egy orvosom, aki megszabja az étrendemet stb., akkor igazán nincs szükségem arra, hogy magam fáradozzam.” (Uo.)

A felvilágosodás gondolkodói úgy látják, hogy a gondolkodás fölött korábbi korokban **tekintélyek** uralkodtak. Az ember kiskorúsága miatt igényelte a tekintély vezetését, amit egyesek ki is használtak. Az ész felvilágosodása ezzel szemben **a tekintély elutasítását**, az önálló gondolkodás igényét jelenti.

„E felvilágosodáshoz azonban semmi egyéb nem kell, csak szabadság, és annak is a legártalmatlanabb fajtája: nevezetesen az ész minden kérdésben való nyilvános használatának szabadsága. De már hallom is mindenfelől a kiáltást: ne gondolkodjatok! A tiszt így szól: ne gondolkodjatok, hanem gyakorlatozzatok! A pénzügyi tanácsos: ne gondolkozzatok, hanem fizessetek! A pap: ne gondolkodjatok, hanem higgyetek! S ez a szabadság megannyi korlátozása.” (Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? 79. oldal)

A felvilágosodás legfontosabb értéke a **szabadság**. Az autonómia maga is szabadságot jelent a külső korlátoktól. Az önálló gondolkodáshoz és a tudás megszerzéséhez szabadság kell. A felvilágosodás a tudás nyilvános elérhetőségét igyekezett megteremteni.

Fontos céllá vált, hogy a tudás minél szélesebb körben terjedjen, minél többen hozzáférjenek. **Kant tehát az észhasználat autonómiájában látja a felvilágosodás lényegét.** Ez természetesen egy törekvés, amely még nem vált valóra. De az írás befejezése mindenképpen reményteljes.

„Ha tehát megkérdik, felvilágosodott korban élünk-e most? – a felelet: nem, de mindenesetre a felvilágosodás korában.” (Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? 83. oldal)

Condorcet a felvilágosodásról

Nicolas de Condorcet (1743-1794) a francia felvilágosodás jelentős alakja, a nagy francia forradalom egyik fontos szereplője. Történetfilozófiai munkája *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története* (Budapest, Gondolat, 1986), amelyet halála évében írt. Ebben **az emberiség történetét folytonos fejlődésként** értelmezi, amelynek legfejlettebb szakasza a 18. század. Itt tekinti át azokat a folyamatokat, amelyek a felvilágosodáshoz vezettek. A felvilágosodás jellemzésére nagyon hasonló jelzőket használ, mint Kant: függetlenség, szabadság, felnőtte válás, bátorság stb.

„A gyermekkor kötelékeitől megszabadult emberi szellem szilárd léptekkel halad az igazság felé e boldog földről, ahol a szabadság csak az imént gyújtotta meg a lángelme fáklyáját. (...) A világoosság újra derengeni kezd, a sokáig sötétre kárhoztatott szemek megpillantják, újra lecsukódnak, majd fokozatosan hozzászoknak, majd merészen belenéznek a fénybe, a teremtő emberi szellem pedig újra mutatkozni mer e földtekén, ahonnan száműzte őt a fanatizmus és a barbárság.” Condorcet: *Az emberi szellem fejlődésének vázlatos története*, Budapest, Gondolat, 1986, 188. oldal.

A felvilágosodás **a haladás és a fejlődés** igézetében élt. Az emberi történelmet is szakadatlan haladásként értelmezte, olyan haladásként, amely lehetővé tette végül az ész felvilágosodását. A fény-metafora itt még erősebben jelentkezik: az emberek nehezen szokták meg a fényt a hosszú sötétség után, de lassanként legyőzik tartózkodásukat és bátran belenéznek. A felvilágosodás nyíltan szembefordul a múlttal, amelyet a sötétség uralmával azonosít. A sötétség az észhasználat elutasítását jelenti, amely teret hagyott a babonának és a vallási fanatizmusnak.

Összefoglalás

A felvilágosodás a nyugati kultúra 18. századi szellemi mozgalma. Önmaga meghatározására a fény-metaforát használja, amelyet összekapcsol az ész fogalmával. Az ész felvilágosodása az észhasználat függetlenségét, szabadságát és autonómiáját jelenti. A felvilágosodás elfordul a múlttól és elutasít minden tekintélyt, amely akadályozza az ész szabad használatát.

Kérdések:

Miként fejezi ki a felvilágosodás lényegét a Sapere aude! jelmondat?

Miként érvényesül a szabadság mint érték a felvilágosodás önértelmezésében?

Mi jellemzi a felvilágosodás múlthoz, jelenhez és jövőhöz való viszonyát?

Mit jelent az ész nyilvános használata Kant szerint?